

**BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI FEJEDelemségének,
Lengyel Királyságának és Litván
Nagyfejedelemségének Hatásvizsgálata
A Közép-Európai Régió Történeti Fejlődésére**

***ANALYSIS OF EFFICIENCY ON HISTORICAL
DEVELOPMENT OF CENTRAL EUROPE AREA BY STEPHEN
BÁTHORY LIKE PRINCEPS OF TRANSsylvANIA, KING
OF POLAND AND GRAND DUKE OF LITHUANIA***

**DR. SZABÓ BÉLA a hadtudományok (PhD) doktora, hadtörténész,
a Magyar Történelmi Társulat (MTT) tagja**

ABSTRACT

This paper give sketches about great collaboration this central European region in 16th century. Under Stephen Báthory Transylvania, Poland and Lithuania demonstrable had decisive role not only in this region and we bravely declare his effect continue to nowadays. Speakable under his rule these states in every respect became stronger and in this way prestige of this region enlarged in Europe. These three entities united and excellent worked together in field of internal politics, foreign affairs, arms reform and with serious Hungarian assistance finally won in Livonian War and recaptured Livonia and all conquered territory from Russia of Ivan, the Terrible in this long and bloody war. Few years later Hungarian soldiers their experience of warfare in Livonian War well used in Transylvania against Ottoman Empire. It must be borne in mind that relation in the field of economy and relationship between Polish, Hungarian and Lithuanian nobility. In the end we can say few sentences about cultural relationship. At that time Poland had famous university in Krakow. Transylvania and Lithuania did not dispose over universities, therefore Báthory founded a university in Vilnius and other university in Kolozsvár.

1. Bevezetés

Korszakunknak megfelelően nagy hangsúlyt kell fektetni a történelemtudományban és a történelemtanításban a regionális szemlélet figyelembevételére és fontosságának kihangsúlyozására. Nyilvánvaló a közép-kelet-európai régió különbözőségei a nyugat-európai régióhoz képest. Emellett figyelemreméltó a régió különböző népeinek érdekazonossága és hasonlósága is. A jelenben ennek azért van nagy jelentősége, mert a régió sajátosságainak figyelembevétele nélkül nincs eredményes európai együttműködés, és ebben nagy szerepe van a történelmi háttérnek is.

Jelen tanulmány a régió egy kivételesen emlékezetes összefogását vázolja, mivel Báthory István erdélyi fejedelemségének, lengyel királyságának és litván nagyfejedelemségének bizonyítottan befolyása volt a közép-kelet európai régió történeti fejlődésére, amely gyakorlatilag napjainkig is kifejti hatását. Elmondható, hogy az uralma alatt álló államalakulatok minden tekintetben megerősödtek, és ezzel a régió tekintélye is megerősödött. A

három államalakulat közös összefogását és eredményes együttműködését bizonyítja a kül- és belpolitikailag való megszilárdulás, a hadseregszervezés, a magyar segítséggel a Lengyel-litván Unió Oroszország elleni háborújának győztes lezárása, amelynek később Erdélyben is lesz jelentősége. Nem feledkezhetünk el, többek között a gazdasági együttműködésről, a nemesség dinasztikus kapcsolatairól és végül a kulturális kapcsolatokról, amely szerint a Báthory által frissen alapított Vilniusi Egyetem oktatói is szerepet a Kolozsvári Egyetem létrehozásában.

2. Báthory István és a lengyel királyválasztás

Valois Henrik lengyel király Franciaországba való 1574-es szökése után az üres lengyel trónért komoly harc indult meg I. Miksa császár és magyar király, valamint Erdélyben a hatalmát megszilárdító Báthory István között. Itt megjegyezendő, hogy más jelöltek is pályáztak a lengyel királyi címre. Elég jelentősnek számít Rettegett Iván trónigénye is, aki kénytelen volt lemondani a lengyel trónról, amely miatt újra fellángolt a Livóniai háború.¹

Az összes trónra jelentkező közül talán ő látszott a legesélytelenebbnek és megválasztását hívei is az isteni gondviselés páratlan kegyének nevezték. Megválasztásának körülményeiben az is szerepet játszhatott, hogy az első időben a katolikus Báthory támaszai a lengyel protestánsok voltak. A lengyelek úgy gondolhatták, hogy a töröktől támogatott erdélyi fejedelem lengyel trónra való kerülése semlegesítheti a törökök által feltételezett fenyegetést.

Báthoryval kapcsolatban, meg kell említeni Zborowski krakkói vajda személyét, aki eléggé nagy befolyással rendelkezett. Heidenstein leírása szerint Zborowski egyetlen jelölt támogatásától sem vonakodott, de leginkább Ferrara hercegének kedvezett, és amikor ő az ajánlatát nem fogadta el, akkor fordult Báthory Istvánhoz. Báthory azzal is állította a maga pártjára a Zborowskiakat, hogy befogadta családjuk tagját, Samuelt, akit még Henrik király ítelt száműzésre. Kezdetben a közvélemény miatt a Zborowskiak nemigen támogathatták Báthory Istvánt, mert a gyilkosság miatt az országból örökre száműzött Samuel fivérük Báthory seregében harcolt az általa összegyűjtött lengyel zsoldosok élén Bekes Gáspár ellen Kerelöszentpálnál.² Viszont a lengyel katonák hazatérve Báthory István hadvezéri képességeiről, műveltségéről, mély vallásos meggyőződéséről, bőkezűségéről és Erdély gazdagságáról számoltak be. Így akarva-akaratlanul is a Báthory név a Zborowskiakon keresztül a lengyel politikai életbe is beszivárgott.³

Amikor királlyá választásának komoly esélye lett, akkor Berzeviczy Márton és Blandrata György⁴ személyében követeket küldött a királyválasztó szejmbe. A köznemesség szószólói a királyválasztás alatt Jagelló Annát ajánlották a trónra, akit férjhez kell adni. A férj személyéről csak általánosságban beszéltek, Báthory István férjjelöltégének ötlete a biecki kasztellán, Stanislaw Szafraniec⁵től származott. Beszédében királynak való alkalmasságát is vázolta. Ezzel Báthory már főszereplővé vált, nem török vazallusként, hanem ő az, aki képes megszabadítani Lengyelországot a török-tatár veszélytől és visszaszerezni Oroszországtól az elhódított Livóniát.⁶

Mikor Báthory István Lengyelországba ért, vegyes fogadtatásban volt része. A magas rangú államférfiak egy része támogatta, mások viszont szinte ellenségesen fogadták (A litván képviselők meg sem jelentek). Krakkóba történő érkezése után – ahol például az egész köznemesség nagy örömmel fogadta – szinte azonnal elkezdődtek azok a tárgyalások, amelyeken tisztázták, hogy Báthory milyen feltételekkel foglalhatja el a trónt. A fel-

nemeseket, hogyan épültek be az erdélyi nemesi társadalomba. Ismerte ennek előnyeit és hátrányait, hogy ezzel mit nyert az uralkodó. Amikor magyarként ő lépett Lengyelország trónjára, ezekre a tapasztalatokra támaszkodva igyekezett a lengyel–litván királyi udvarban egy erős magyar csoportot létrehozni. Báthory a későbbiek folyamán is támogatta, hogy a két nemesség között dinasztikus kapcsolatok jöjjenek létre, és az észak-magyarországi illetve erdélyi nemesség a lengyel és a litván területeken is gyökeret verjen.

Pár hónappal a koronáztatása után az alábbiakat mondta thorni országgyűlésen: „Isten akaratával ti választottatok királyotokká. Kérésekre és sürgetésekre jöttem ide. Ti tettek fejemre koronát. Így hát királyotok vagyok, nem faragott és festett báb (Non fictus neque pictus). Uralkodni és parancsolni akarok... Szenátorok! Vagy tartsátok magatokat a jogrendhez, vagy oldjátok fel kezemet, amelyeket törvényeitekkel megkötöttetek s megvédem azt majd magam!”¹⁰ Majd külföldi követjárások útján nemzetközileg is sikerült elismertetnie lengyel királyi és litván nagyfejedelemi hatalmát.

3. Gazdasági és katonai együttműködés

Lengyelország gazdasági és politikai felemelkedéséhez nagyban hozzájárult Báthory István. Báthory a pénzügyekben nagy jártasságot mutatott. Trónra lépésekor a királyi és az államkincstár szinte üres volt. Tíz éven belül azonban a királyi bevételek szinte minden tétele növekedett, a teljes bevétel majdnem megduplázódott. Az udvarnál bevezetett takarékosági intézkedéseknek és az óvatos pénzügyi politikának köszönhetően a többletjövedelmet nem pazarolták el. Az állandó hadsereg fenntartására folyamatosan kivetett kwarta adó mellett Báthory uralkodása alatt Lengyelország védelmére mindösszesen 577 679 zlotyt fordítottak ebből a forrásból.¹¹

Az állami bevételek terén is többletjövedelemre tudott szert tenni, így képes volt mintegy 20 000 fős állandó zsoldoshadsereget fenntartani, ami biztosította Lengyelország nagyhatalmi státusát.

Báthory idejéig a nemesi felkelés adta a hadsereg döntő többségét. Elvileg Lengyelország képes volt 100 000 fős sereget kiállítani. Ez a létszám az 1569-ben Litvániával kötött unió után megkétszereződött. A valóságban viszont Lengyelország sohasem rendelkezett ekkora hadsereggel, Báthory is csak maximum 35–40 ezer katonával indult el a hadjárataira.

A gyalogság a lengyel hadseregben Báthory reformja előtt messze elmaradt a lovasságtól. A gyalogságban a nemesek közül csak legszegényebbek szolgáltak, akik nem rendelkeztek annyi jövedelemmel, hogy maguk számára biztosítsák a lovasságban elvárt hadifelszerelést. A városok is állítottak ki némi gyalogságot. A porosz tartományok városai által kiállított gyalogságnak volt a legjelentősebb harci értéke. Elmondható, hogy Báthory idejéig a gyalogság rosszul kiképzett és elégtelenül felszerelt volt. Felismerte a gyalogság fontos szerepét – főleg a várak ostrománál – és újjászervezte, hogy megfelelően a korabeli hadviselésnek. A nemességből is igyekezett jól felszerelt gyalogságot kiállítani. Ezen kívül a jobbágyság közül kiválasztotta a legmegfelelőbbeket, felszabadítva a jobbági kötelek alól besoroztatta őket gyalogos katonának. A gyalogságnak ezt a részét hívták telekatonaságnak (piechota hanowa). Fegyverzetük puska, kard, csatabárd és dárda volt. Ennek az újjászervezett gyalogságnak a kiképzői részben a Báthory által behozott magyar hajdúkatonák voltak. Báthory hadjáratai alatt a gyalogság fontos szerepet kapott, főleg a várak ostrománál és sikeres szereplésük nyomán már a tehetősebb nemesek közül is szívesen beálltak gyalogos katonának.

Elmondható, hogy Báthory István lengyel királyként is jelentős számú magyar katonaságot tartott. Az oroszok elleni hadjárataiban a magyar katonáira számíthatott legjobban, amelynek az egyik oka az volt, hogy a lengyel hadsereget királlyá választásakor fegyelmezetlen, rendetlen állapotban találta, melyre kipróbált, harcedzett magyarjaival kellett lelkesítően hatnia. A huszárok mintájára szervezte át a lengyel lovasságot, a hajdúk példájára pedig a gyalogságot, amely ebben a formában eddig teljesen ismeretlen volt a lengyelek számára.

Báthory István magyar katonái nagyban segítettek, hogy a három hadjárat során Lengyelország megnyerte a már hosszú ideje tartó háborút, ugyanakkor bebizonyosodott, hogy hiába erős Kelet-Európában Rettegett Iván Oroszországának hadserege, még is az – adott időszakban – az európai hadviselés jelenti a korszerűbb, és eredményesebb hadviselést.

A magyar katonák harci értéke kiemelkedő volt, habár az indulat néha elragadta őket. Figyelemre méltó az, hogy amíg XVII. századi források, a magyar katonákat fegyelmezetlen, tábori és egyéb katonai munkákra alkalmatlan csapatnak írja le, addig Heidenstein 1579-ben így ír róluk: „A magyarok, akik megszokták a munkát és a hadi fegyelmet, nagyon derekasan dolgoztak, mert a sáncokat részben a városon keresztül kellett vezetniük, gyakran undok helyeken, temetőn, csatornán keresztül.”¹² Ezt a harci tapasztalatot viszont a magyar katonák kiválóan kamatoztatták a törökök elleni Tizenötéves háborúban.

4. Az egyetemalapítás nehézségei

Báthory István nevéhez két egyetem megalapítása is fűződik. 1579-ben alapította a Vilniusi Egyetemet, amely a mai napig is létezik. Már Báthory megkoronázása előtt az 1570-es években a terjedő reformáció ellen a behívott jezsuiták főiskolát, kollégiumot hoztak létre.¹³

1578. július 7-én Báthory Ivovi tartózkodása során Valerianus Protosevich vilniusi püspök, Jan Hodkievich litván marsall és más jezsuita és katolikus nemesek kérelme alapján aláírta azt a privilégiumot, amely a főiskolát egyetemmé szervezi át és folytathat főiskolai, egyetemi és doktori szinten képzést a szabad tudományok, filozófia és a hittudományok területén.

Ekkor még Báthoryval ellenkezve a Litván Nagyfejedelemség kálvinista kancellárja Nikolaj Radziwill és pravoszláv alkancellárja Estafij Volovich a király és a nagyfejedelem határozatát nem erősítették meg a Nagyfejedelemség nagy-, illetve kispecsétjével feltételezve, hogy a Jezsuita Akadémia megalapítása háttérbe szoríthatja a nem katolikus hívőket. Így az egyetemalapításról szóló privilégium a pecsétek megerősítése nélkül nem léphetett érvénybe.

Báthory második egyetemalapító okirata 1579. április 1. keltezésű, amikor is megalapítja a Vilniusi Jézus Társaságának Akadémiáját és Egyetemét (Almae Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu), amelyben a krakkói Jagelló Egyetemmel azonos jogokkal ruházza fel. Az okirat Vilniusban lett kiállítva, és Volovich alkancellárt, aki a privilégiumot újfent pecsétjével vonakodott megerősíteni a hagyomány szerint a következő szavakkal fenyegette meg a királyt: „magam pecsételem le, de akkor a pecsétedet többé nem látod!” – azaz kilátásba helyezte, hogy elbocsátja állásából, ha nem erősíti meg az okiratot. Az alkancellár így kénytelen volt megerősíteni az okiratot.¹⁴

XIII. György pápai bullája 1579. október 30.-i keltezésű, amelyben megerősíti Báthory István egyetemalapító okiratát. Az egyetem első rektora Peter Skarga, az ellenreformáció

jeles képviselője volt, aki Európa szinte minden részéből hívott előadókat és tanárokat. A későbbiek folyamán viszont a Vilniusi Egyetem oktatói tanítottak külföldi egyetemeken, ezzel is öregbítve a vilniusi oktatási intézmény jó hírnevét. Például az egyetem logika tanára, Marcin Smiglecki népszerű és elismert előadó volt, akinek az előadásait az akkori Oxfordi Egyetem hallgatósága is megismerhette. Skarga jelentősen bővítette a könyvtár állományát hazai és külföldi gazdag mecénások bevonásával. Kezdetben az egyetemen két karon folyt a képzés (a filozófiai és jogi karokon), majd a későbbiek folyamán a jogi és az orvosi karon is indult évfolyam. Az oktatás nyelve először csak a latin volt, majd litván és lengyel nyelven is folyt képzés.¹⁵ Az alapítás után a hallgatói állomány mintegy 1000 fő volt. Többségében litvánok tanultak az egyetemen, de lengyelek, németek, svédok, sőt magyarok is résztvettek a képzésben. Óriási jelentőséggel bír a formálódó egyetemhez tartozó nyomda is, amely latin és lengyel könyvek nyomtatása mellett az első litván nyelven fennmaradt könyvet is közli a XVI. század végén. Közel két évszázadon keresztül, a Moszkvai Egyetem 1755-ös megalapításáig a Vilniusi Egyetem volt Európa legkeletibb egyeteme.¹⁶

A Rzeczpospolita területén sikerrel megalapított egyetem után, Báthory István az Erdélyi Fejedelemségben 1581-ben szintén a jezsuiták segítségével kétkarú, bölcséleti és teológiai fakultással rendelkező egyetemet szervezett. Sikeres egyetemalapítását követően kisebb-nagyobb megszakításokkal működött egyetem Kolozsvárott. Az egyetem megalapításában jelentős szerepet vállaltak a krakkói és az újonnan megalapított vilniusi egyetem oktatói is.

5. Összegzés

Végezetül a királyról és fejedelemről bátran kijelenthetjük, hogy neki sikerült rendeznie a magyarság soraikat, sőt beleszólnia Európa népeinek életébe, különösen Kelet-Közép-Európában. Elmondható, hogy Mátyás király óta benne testesült meg mindaz az erény, virtus, melyet a kortársak megköveteltek egy fejedelemtől.¹⁷ Nemcsak a magyarság, hanem a korabeli Európa is belé vettette bizalmát. A kortársak könnyedén el tudtak képzelni egy olyan Európát, ahol a Báthory család tagjai nemcsak Lengyelország és Erdély trónját foglalják el, hanem az orosz cárt, vagy a magyar királyt, sőt esetleg a német-római császárt is Báthorynak hívják.¹⁸

Jegyzetek

1. **Насонов, А. Н.–Черепнин, Л. В.** (1955): Период феодализма XV.-XVII. вв. In. Зимин, А. А. (szerk.): Очерки истории. Издательство Академии Наук. Москва. 386–387. old.
2. **Gebei Sándor** (2001): Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 2001/1–2. szám. 1–29. old.
3. **Gebei Sándor** (2001): Tanulmányok az erdélyi-lengyel kapcsolatok történetéből. EKF. Eger. 14. old.
4. Blandrata György (1518–1588) olasz születésű orvos, teológus és diplomata, aki a lengyel viszonyokat jól ismerte. Kezdetben I. (Öreg) Zsigmond második feleségének Bona Sforza udvari orvosaként, majd lányuknál Izabella királyné udvarában és unokájuknál, János Zsigmondnál teljesített szolgálatot, majd Báthory Istvánnál. Így hol Lengyelországban, hol Erdélyben praktizált. Berzeviczy Márton (1538–1596) erdélyi kancellár. Előbb I. Ferdinánd udvari titkára volt, majd 1572-ben Báthory István szolgálatába állt. Báthory lengyel királysága alatt ő vezette az Erdélyi Kancelláriát.
5. Akit még régebben (1570) a livóniai háborúban szerzett érdemeiért marsallá választottak.

6. **Gebei Sándor** (2001): Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón. Erdélyi Múzeum. 2001/1–2. szám. 1–29. old.
7. Mivel a szokásjog szerint koronázó gniezoi érsek – prímás (Jakub Uchanski) nem volt hajlandó megkoronázni Báthoryt.
8. Báthory István lengyel királlyá választásának hivatalos okmányának latin nyelvű másolata a Hadtörténelmi Levéltár Török Kori Gyűjteményében található (VII. 1575/3.).
9. **Gebei Sándor** (2001): Tanulmányok az erdélyi-lengyel kapcsolatok történetéből. EKF. Eger. 22. old.
10. **Veress Endre** (1933): A történetíró Báthory István. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1933/10–12. szám. 377–412. old.
11. **Davies, Norman** (2006): Lengyelország története. Osiris Kiadó. Budapest. 342. old.
12. **Heidenstein, Reinhold** (1588): De bello Moscovitico. In. Nagy László (szerk.): Báthory István emlékezete. Zrínyi Kiadó. Budapest. 1994. 117–200. old.
13. **Maceika, J.–Gudynas, P.** (1960): Vadovas po Vilnių. Politinės literatūros leidykla. Vilnius. 240–288. old.
14. **Čaplikas, Antanas** (1998): Vilniaus gatvių istorija. Šv. Jono, Dominikonų. Charibdė. Vilnius. 65–104. old.
15. **Zinkevicius, Zigmas** (1988): Lietuvų kalbos istorija (Senujų raštų kalba). Mintis. Vilnius. 160. old.
16. **Лазутка, С.** (1979): Основание Вильнюсского университета и его деятельность до начала буржуазных реформ – История Вильнюсского университета, 1579–1979. Мокслас. Вильнюс. 33–73. old.
17. **Barlay Ö. Szabolcs** (2001): Romon virág. Széphalom Könyvműhely. Budapest. 97. old.
18. **Horn Ildikó** (2002): Báthory András. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 7. old.

Felhasznált irodalom

- Barlay Ö. Szabolcs** (2001): Romon virág. Széphalom Könyvműhely. Budapest.
- Čaplikas, Antanas** (1998): Vilniaus gatvių istorija. Šv. Jono, Dominikonų. Charibdė. Vilnius.
- Davies, Norman** (2006): Lengyelország története. Osiris Kiadó. Budapest.
- Gebei Sándor** (2001): Az erdélyi fejedelmek és a lengyel trón. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 2001/1–2. szám.
- Gebei Sándor** (2001): Tanulmányok az erdélyi-lengyel kapcsolatok történetéből. EKF. Eger.
- Hadtörténelmi Levéltár Török Kori Gyűjteménye. VII. 1575/3. számú dokumentum.
- Heidenstein, Reinhold** (1588): De bello Moscovitico. In. Nagy László (szerk.): Báthory István emlékezete. Zrínyi Kiadó. Budapest. 1994.
- Horn Ildikó** (2002): Báthory András. Új Mandátum Kiadó. Budapest.
- Лазутка, С.** (1979): Основание Вильнюсского университета и его деятельность до начала буржуазных реформ – История Вильнюсского университета, 1579–1979. Мокслас. Вильнюс.
- Maceika, J.–Gudynas, P.** (1960): Vadovas po Vilnių. Politinės literatūros leidykla. Vilnius.
- Насонов, А. Н.–Черепнин, Л. В.** (1955): Период феодализма XV–XVII. вв. In. Зимин, А. А. (szerk.): Очерки истории. Издательство Академии Наук. Москва.
- Veress Endre** (1933): A történetíró Báthory István. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár. 1933/10–12. szám.
- Zinkevicius, Zigmas** (1988): Lietuvų kalbos istorija (Senujų raštų kalba). Mintis. Vilnius.